

ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАР ПОЭЗИЯСЫ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ СТИЛЬ МӘСЕЛЕСІ

В статье анализируется национальной особенности современной поэзии. А также характеризуется проблемы национального стиля.

Неге десеңіз, кез-келген-ұлттың мінез-кұлқы, мақсат-мұраты ең алдымен әдебиетінде көрініс табады. Немесе, сол ұлтқа қажетті рухани дүниені, мұрат пен мақсатты елдің сөз зергерлері сомдап, жүйелеп келеді.

Жаһандану кезеңінің талап етіп отырған мәселесі әлемдік масштабтағы өзгерістерден тыс қалмау және соларды шешудің жан\жақты талпыныстарын жүйелеу болмақ. Демек, бұл кезеңде өзін жақсы көрсете алған, адамзатқа өзін жақсы ұсына алған адамдар тарапынан тез танылып, сонымен қатар танылған ұғымдар қолдау табады. Демек, әдебиеттің теориялық ұғымда-рына қатысты кейбір терминдеріміздің мазмұны әлі де толық ашылмай көпмағыналық тудырып келеді. Ал, қазіргі ғылыми ойдың үдере жылдам дамуы бізге бұл мәселені жаңаша дүниетаным тұрғысынан шешу қажет-тілігін алға қоя бастады. Тәуелсіздік заманы талап еткен ой-танымдағы өзгерістер біздің алдымызға күрделі мәселелер мен міндеттер қоя бастағаны күн өткен сайын айқын сезілуде.

Демек, қазақ әдебиеттану ғылы-мында да стиль мәселесі біраздан бері сөз болып келе жатқанымен әлі де мазмұны толық ашылмаған мәселе. Ол туралы алғаш ғалым А.Байтұрсыновтан бастап (Қ.Жұмалиев, Е.Ысмайылов, З.Қабдолов, З.Ахметов, Р.Нұрғалиев, Қ.Өмірәлиев т.б) бірнеше ғалымдардың пікірлеріне негіз болды.

«Біздің қазақ әдебиеттану ғылы-мында стиль жайлы мақалалар болмаса жеке монографиялық еңбектер әлі жазылған жоқ. Демек, қазақ оқырман-дары бұл мәселе туралы, мүмкіндігінше толығырақ тоқталған жөн" (Қ.Жұмалиев).

Ал, әлемдік зерттеулерде стильге байланысты қаншама зерттеу еңбектер болса да, нақты зерттеу келісімді пікірге тоқталмаған күрделі тарихи категорияға жатады. Оның себебі, стильдің негізінде жатқан инвариантты мағынасы оның өзіндік ерекшелігін, бірегейлігін, сонылығын білдіретіндігі. Стильді көп зерттеген, ол туралы көптеген құнды пікірлер айтқан академик В.В.Вино-градов өзінің «Проблема авторства и теория стилей» атты еңбегінде стильдің көп мағыналылығына айрықша тоқта-лады. Тіл,искусство, әдебиет,ғылым, не басқа да өмір саласында әр түрлі ұғым, әр түрлі мәнде қолданылатындығын мысалдар келтіріп өзінше дәлелдейді.

Стильді зерттеу негізінде қалып-тасқан екі тұжырым бар. Стильдің түр мен мазмұнның тұтастығы мен бірлігіне ешқандай қатынасы жоқ, ол тек көркем түрге ғана тән категория» деген тұжырым (В.Кожин).

Екінші стильді дүниетаныммен, танымдық мәселеге қатысты тұжырым ретінде қарайтын пікірлер бар (А.Ф.Лосев). Жалпы стильді түсіндіруде байқалғандай бірі танымдық мәселеге тірелсе, енді бірі түсіндірудегі көркем түрге байланысты мәселе. Сондықтан стильді түсіндіруде формалық, мазмұндық категориялар арқылы түсіндіру жемісті нәтиже бермеген.

Кез келген шығармашылық иесін жеке алып қарасақ ол даралық сипат арқылы көрінеді. Бұл жерде» стильдің мазмұныны толығырақ аша түсу үшін оны таңбалық, рәміздік нысаналар тұрғысынан қарастырған жөн. Бұл жөнінде мәдениеттанушы А.Құлсариева жақсы аңғара білген. Бұл жерде ойда тек қана сөздік тіл емес, сондай ақ сезімдік таныммен заттық, бейнелік кодтың бейнелері көрнекі бейнелік тілдерде көрінеді, Семиотикалық құбылыс ретінде кез келген көркем түр коммуникативтік (байланыстырушы-лық) мүмкіншілігі, яғни мазмұн ашып беруші. Өнер үшін рәміз, код, мәтін, ақпар беруші болса, әдебиет үшін тұтастай мазмұн құрайды. Сондықтан, А.Ф.Лосев пен В.Кожинның пікірлері бірін бірі толықтырушы пікірлер деп қабылдаймыз. Ал өткен ғасырларда көптеген стильдік ағымдар, өнердің идеялылығының реалистік талаптарының қарама-қарсы қойылған идеалистік-эстетикалық ағымдардың негізгі танымдық мәннен қол үзуге сүйеніп, ғұмыры қысқа болғаны белгілі. Оның өмірден мүлде алшақтауы барып тұрған дарашылдық.....

Стильдің тууы үшін белгілі бір ағымда көркем бітіммен идеялық мазмұн арасында жаңаша қатынас қалыптасқан кезде ғана жүзеге асады. Өзіндік стиль ол сол эстетикалық талғамға сай өзінше пайдаланып дамыту жүйесі. Сондықтан жеке шығармашылықтағы стиль проблемасы (ең алдымен шығармашылық шеберліктің проблемасы).

Стиль- әдебиетте негізінде екі түрлі мағынада; кең және жай мағынада қолданылады. Кең мағынасында \әдебиет тарихы, теориясы, әдеби сында он сегізінші ғасырдан бері қарай стиль\ әдебиет методы ұғымында қолданылады. Стильдің екінші мағынасы, яғни, стиль деп, әр жазушының өзіне тән ерекшеліктерін ұғыну. Қолтаңбада стильдің белгілі бір элементі болғанымен, оған тән барлық сипат, барлық қасиетті түгел қамти алмайды» \деп пікір айтады, жазушы, ғалым Ә.Кекілбай. Сондай\ ақ көркемдік әдіс те шығармашылық кезінде көп қолданылады. Кез\ келген шығарма көркемдік әдіс арқылы нұрланып, дараланса мұның бәрі стильдің ішіне кіретін компоненттер.

Әдіс - бұл жерде жалпақ ұғым. Одан ақын қолтаңбасы даралану қажет. Төркіні таратылуы ләзім. Себебі түсінікті: әр ақынның мағдайына тәңірі шегелеп берген тағдыры болмаса, құрғақ «теориямен» қарману ештеңе бермейтіні белгілі. Көркем өнер қыр - сырын терең меңгерген Абай: «Біліммен жинап білген сөз бойға жұқпас, сырғанар» деп тегін айтпаған. Олай болса, романтизм әдісі Мағжанға тек сырттан келген жоқ, табиғи талант иірімдері ұлттық көркем өнер қойнауынан бастау алып қалыптасты. Оны ғылыми дәйектеу үшін тарихи поэтикаға арқа сүйенген дұрыс. Өйткені ол әдіс Мағжанның сыршыл - лирикаларының ғана емес, кесек поэмаларының да негізгі бөлігін қамтиды. Ал романтизм өзінің тұтас табиғатымен ақын тұлғаны құрап тұрған үш таған - мәңгі жастық, қайыспас ерлік, айнымас ғашықтық сияқты категориялармен туысып, тамырласып кеткендей. Сөйтіп, ол - бұл әдістің қалыптасқан әдістік ізімен шеберлікке шықпайды. Эстетикалық ұшқырлықпен ұшталған әлгі категория-лардың ақынға тән романтикалық бояуымен түрлене түседі. Құнарлы ұлттық тілден стиль түзеді. Міне, поэтикалық өлшем бірлігі, олардың бір - бірмен тығыз байланысы көркем туындының дұрыс объективтік бағасын байқататын буынды жерлері бұл.

Өйткені белгілі бір элементтердің жиі қайталанып отыруы көркемдік ұғымын толық көрсете алмайды. Стильді бұлай түсіну өзіндік қолтаңба ұғымымен шектеліп қалады. Белгілі бір тұрақты қайталанып отыратын ерекшеліктер үстемдігі шын мәнінде көркемдік мұратқа кіретін құрылым ғана.

Көркем әдебиет бағыттағы стильдер (роман, готикалық және т.б.) белгілі бір әлеуметтік және

тарихи жағдайларда қалыптасады. Кей кездері бір-бірімен тікелей жанаспайтын, әртүрлі ұлттық ұжымдардағы бұл жағдайлардың туыстастығынан, өздеріне тән стилдері бар, өнердің туыстас бағыттарын түзеді.

Егер, дәлелденгендей, ұқсас стилдер әртүрлі елдерде өздігінен қалыптасқан болса, және олар әлеуметтік-тарихи шарттары жағынан ұқсас болса, бұл стилдерді ұлттық деп атаудың жөні бар. Бірақ бұл өнердегі ұлттық ерекшеліктің бір сатысы ғана. Стильдің көркем заңдылығы бұл жерде ұлтаралық сипатқа ие.

Өнердің ұлттық нақышы – даусыз дүние. Дегенмен, нақыш әлі, стильді білдірмейтіні рас. Бұндай биік тұғырды жаулау үшін, өнер түрінің ұлттық нақышы көркем заңдылыққа сай болуы тиіс, онысыз стиль болмас. Бірақ, ұлттық стильдің көркем заңдылығы дегеніміз не?

Ұлттық ерекшеліктің бұдан жоғарырақ тұғыры – бұл қандай да бір ұлт өнерпаздарының жаңа, төл стилін, басқа халықтардың стилінен өзгеше, өзіндік көркем заңдылықты түзуі болып табылады. Бұл жағдайда өнердің ұлттық ерекшелігі басқа халықтарда қалып-тасқан дәл сондай, ұқсас стилдерге қарағанда өзіндік болуын ғана білдірмейді, тарихи төл, қайталанбас көркем стильдік заңды жүзеге асыратын стильдің толықтай өзіндік ерекшелігін білдіреді.

Әсіресе, қазақ поэзиясының тәуел-сіздік жылдарындағы тақырыптық-идеялық, мазмұндық ауқымына зер сала отырып мына ерекшеліктерді ескеруге мән бердік :

1. Тәуелсіздік жылдарындағы поэзия-ның қазақ әдеби тілінің даму тарихында орны қалай?
2. Тәуелсіздік жылдарындағы поэзия-ның стильдік боуын, ұлттық өзегін жеке тақырып ретінде қарас-тыруға бола ма?
3. Бұл кезеңдегі поэзия қазақ әдеби тілінің көркем стиліне өзіндік ерекшеліктерден тұратын қолданыс түрлерін енгізе алды ма?

Бұл сұрақтардың қайсысы болса да өте күрделі, бірін-бірі толықтырып отыратын тақырыптар болып табылады. Осы сауалдарға жауап беру арқылы қазақ поэзиясының соңғы жылдарындағы поэтикалық болмысына тоқталып, ішкі мәні мен маңызына, түпкі сырлы сезіміне, бүгінгі күнде қол жеткізіп отырған жетістігіне мән беріледі.

Ғасырлар қойнауына, ел аузына жеткен үзілмес көркемдік дәстүрлер бұл кезең поэзиясын да айналып кете қойған жоқ. Бұл кезең өлеңдернің бүгінгі қазақ әдеби тілінің нормалық жүйесінде орны ерекше. Өйткені бұл кезеңді тудырушы сурекер ақындарымыздың бұрынна келе жатқан дәстүрді жинақтап, түйіндеп, жаңаны бастауда сөйтіп төл тіліміздің өлкесінде өрнек салғандығымен сипатталады. Бұл жөнінде ғалым Қ.Мәдібай " Қазақ поэзиясының атам за маннан бері қоғамдық-әлеуметтік жүгін жеңілдеткен кезеңнен қазақ өлеңінің жаратылысы әу бастан қайраткерлікпен туыс.

Сонау желтоқсанның жанға жат, бөт ен, суық күндері жөнінде де ең әуелі өлең сөйлеп еді.." деген пікірі поэзияның қашанда алда жүретінін, ең алғашқы болып сөз алат ынын тағы да мойындатады Тәуелсіздік алған жылдары заманның өзгерісін өзінің өңменінен бірінші болып өткізген де -қара өлең болатын..

Заманның өзгерісін ұлттық таным-түсінікпен жырлаған ақындар халықтық тілдің қаймағын қалқып көрсетуге тырысқан шеберліктерімен танылады. Демек, бұл кезең поэзиясына талдау

жасап қарар болсақ, бұрынғы жыраулар дәстүрін де қазіргі жазба тіл стиліне мақамдап қолданғанын байқауға болады:

Сүйгендіктен-

Ақын-Ғұмырын кешкенім,

Өлеңнен--Оқ,

Жырдан--

Қылыш-Кескенім!

Күйгендіктен--

Шенқор-Жемқор-Жебірдің,

Ығын есіп,

Ыңғайына көшпедім! (Иран-Ғайып. Қазақ әдебиеті.12.09.2003. №36. Қайыр-шылық күйге түстім сен үшін")

...Ақ сәулені жан-жаққа қуып кетіп,

Шаңырақты түзедік,

Уық бекіп.

Мұнды реңің қалыпты,

Сезімдерін

Сүмбіленің суындай суып кетіп. (Ғ:Жайлыбай.Кездесіп ек.. ҚӘ №11. 14.03.2003)

Құс ішінде Сұңқармын,

Жылқы ішінде Тұлпармын,

Бұлт ішінде Бұрқармын,

Шырқаудан да Шырқармын. (Б.Ша-рахымбай. Автопортрет Жалын №6 -2004)

Осы үзінділердегі "Өлеңнен -оқ, Жырдан қылыш кесу","екінші өлеңдегі" Шаңырақты түзедік,уық бекіп, сүмбіленің суындай суып кетіп", "және ең соңғы "Құс ішінде сұңқармын, жылқы ішінде тұлпармын" деген тармақтар бар. Қазіргі қазақ әдеби тілінің нормалық жүйесінде дәл осындай қолданыстар кездеспейді. Бірақ тілдік жүйеде "Қылыштай жыр", "Шаңырақ түзеу", "Құс ішінде Сұңқармын, жылқы ішінде тұлпармын" сияқты түсінік бары рас. Бірақ, "Өлеңнен-оқ кесу", "Сүмбіленің суындай суып кету", "Бұлт ішінде Бұрқар" болу секілді стилосеман-тикалық бояуларды кез-келген оқырман ұғына бермейді. әдетте өлеңнен "жай" түсіру, найзағай ойнатут.с.с. өлеңнің эмоциялық реңкін-қимылын, ырғағын беретін тіркестері болатыны анық ал, өлеңді ойып оқ жасау өзі бейнелеп тұрғандай өткірлікті, ойынды, сезімді жұлып түсер тілдің құдіреттілігін паш етіп тұр. Ендеше ақын Иран-Ғайып осы өлеңіндегі бір ғана тармаққа семантикалық мән жүктеп, сол тармақ арқылы сөз образын шебер сомдайды.

Кейінгі өлеңдерде "сүмбіле" сөзі әдеміліктің, инабаттылықтың, көркем-діктің символына айналған сөзді керісінше суықтықтың, реніштің, өкпе мен наздың орнына қолданған. Көз алдыңызда тұрмыс тауқыметін көп көрген сүйіктісінің бұрынғы қылығы мен назын іздеген ақынды танимыз. Сонысымен стильдік бояуы күштірек көрінген. Ал, мына мысалға қараңыз, "Бұлт ішінде Бұрқар бол" жай ғана ұйқас тіркесі ме әлде ақын жаңа сөз қолданысын тудыудағы ізденісі ме? Мәселе онда емес, мәселе өлеңнің ішкі динамикасында деп білеміз. Өйткені өлеңнің шұбыртпалы ұйқаспен үдертіп келіп барып тоқтауы жаңа сөздік қолданысты тілеп тұр. Өйткені сіз оны өзгертер болсаңыз өлеңнің әу бастағы қалпы, ырғағы, әуені бұзылар еді. Сондықтан да ақын бұрынғы күнделікті өмірде қолданып келе жатқан тіркестерге сәйкес сол мезеттегі өзінің жай-күйін сездіретін, мінез-құлқын, болмысн танытатын штрихты ойланбастан қолданған. Мұнысы бекерге кетпесе керек. Сөздің дәл өзі анық белгілі нәрсенің атауы болмаса да "Бұрқырау" сөзіне анықтама жасап тұр. Ал бұрқырау, қайнау, ойран-асыр, сапырылысқан, түйдектеліп жатқан іс-әрекетті танытатын болса мына жердегі ақынның айтпағы өзінің болмысында болып тұратын ой арпалысы, үздіксіз ой тежені, сапырылысқан сезім, шаптыққан көңіл бәрі де көз алдыңызға бұлттың нөсер алдындағы дүниені астан-кестенін шығаратын мезетін танытады. Осы суретті ақын жоғары-дағы сөзге сәл ған семантикалық бояу үстеу арқылы өте сәтті берген. Б.Шарахымбай ақынға дейін де осындай қолданыстар қазақ ақындарының шығармаларында кездесе бермейді. Поэзия қай дәуірде де, қай заманда да адам көңіл күйінің буырқанған, босаңсыған, қайрат шақырған, қамыққан қайтадан рухтанған, өмірлік мұраттарға ұмтылған сәттерінің бәрінің де көркем шежіресі, бейнелі суреті, мың құбылған әуені. Сол әуенде Б.Шарахымбай да өзінше бедерлеп-бейнелеуге тырысқан. Өйткені бұл көркемдік тәсілдер өзінің негізі жағынана белгілі бір жанрдың стильдік-тлдік сипатын белгілеуге актив қатынасатын және олардың жанрлық қабаттарын жасауда негізгі ұйытқы қызмет атқаратыны белгілі. Сондықтан ақындар өздеріне дейінгі халық поэзиясы мен азаматтық поэзияда бар тәсілдердің енді лирикада да көрініс беруіне жол ашқан.

Әдебиеттер

1. Жұмалиев Қ. \Стиль\ өнер ерекшелігі. –Алматы, 1975-76.
2. Виноградов В.В. өзінің «Проблема авторства и теория стилей».
3. Жанарбек Берістенев Стильді анықтаудың философиялық мүмкіндігі. Жұлдыз. №4, 2005.
4. Құнанбаев А. Шығармалары. 2 том. -1989.
5. Иран-Ғайып. Қазақ әдебиеті. 12.09.2003. №36. (Қайыршылық күйге түстім сен үшін")
6. Жайлыбай Ғ. Кездесіп ек. ҚӘ №11. 14.03.2003.
7. Шарахымбай Б. Автопортрет. Жалын №6 -2004.